

Reviews and Anotations
Рецензии и анотации

СЕРГЕЙ ИВАНОВ. В ТЪРСЕНЕ НА КОНСТАНТИНОПОЛ: ПЪТЕВОДИТЕЛ ПО ВИЗАНТИЙСКИ ИСТАНБУЛ И ОКОЛНОСТИТЕ

Сергей Иванов. (2014). В търсене на Константинопол.
Издателство „Изток Запад“, 768 стр., ISBN: 978-619-152-505-8

Симеон Антонов

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

През 2011 г. излиза от печат книгата *В поисках Константинополя: путеводитель по византийскому Стамбулу и окрестностям* (нататък – *В търсене на Константинопол*) на известния руски византинист Сергей Аркадиевич Иванов – доктор на историческите науки и професор във Висшата школа по икономика в Москва и в Санктпетербургския държавен университет, който е автор на повече от 180 научни публикации, в това число и на няколко монографии. През 2014 г. излиза и българското издание на книгата, озаглавено *В търсене на Константинопол: пътеводител по византийски Истанбул и околностите*, на което ще се спра по-нататък.

В търсене на Константинопол се състои от въстъпление, 16 глави, съставлящи основната част на книгата, заключение, както и няколко полезни приложения. Книгата заема своето място сред трудовете, посветени на византийската столица Константинопол – на нейната топография и на паметниците ѝ.

В началото на българското издание е поместен специално предназначен предговор, написан от автора. В него са изтъкнати връзките между Византия, България и Древна Рус¹. С. Иванов не пропуска да покаже различията в отношението към Константинопол от страна на средновеков-

ните българи и руси – докато за първите той е често посещавана и едва ли не „обичайна“ дестинация, то за вторите, предвид огромните разстояния, това далеч не е така. Тази особеност обяснява руските графити в Константинопол и появилия се в руските княжества жанр „хождения в Царьград“.

Следващата въстъпителна част, именувана *Предговор*, разглежда различни проблеми на настоящото изследване. Сред тях са мотивите на автора за написването на книгата; дадени са някои насоки на читателя за това какво може да очаква по-нататък. Авторът се връща към един вече загатнат проблем, от който неизбежно е „пропита“ цялата книга – разрушаването на паметници от византийското минало на съвременния Истанбул, както и липсата на адекватна поддръжка и консервация за тях.

В края си всяка глава представя кратък обзор на литературата по вече разгледания предмет. Съвсем кратък преглед на общата литература е направен след предговора, съпроводен от някои бележки.

Първата глава на книгата е наречена *Отсреща на слепите*. Заглавието насочва към отговора на оракула в Делфи към жителите на Мегара, които търсели място за нова колония. Съвсем накратко тя разглежда историята на Бизантион/Константинопол, като по този начин свързва предговора и същинската част на книгата. Непонятно за мен остава желанието на автора да използва средногръцката транскрипция на името на легендарния основател на града Βύζας, както и на самия град Βυζάντιον, предадени съответно като *Виз* и *Византион*.

Описанието на паметниците започва със *Св. София*, което С. Иванов мотивира още в началото на съответната глава. Изложението следва отделните части на храма, които посетителят вижда при обиколката си. То е добре подредено и подробно, като се спира на отделни елементи, проследява тяхната история и внушенията, свързани с тях. Веднага прави впечатление наситеността с цитати от руски поклонници, посетили Константинопол и *Голямата църква* преди превземането на града от османските турци (29 май 1453 г.).

Сравнима по обем е следващата глава, посветена на друг значим паметник от византийския Константинопол, чиито съдба и степен на запазеност, за съжаление, са много различни от тези на *Св. София*. Става дума за комплекса на *Големия императорски дворец*, от който са останали само руини. Именно тук е била най-пагубна ролята на новите господари на Града – османските турци. Вековете на рушене, преизползване на материали от *Двореца* и липса на каквато и да е политика за неговата защита, са довели до сегашното му състояние, при което установяването на голяма част от неговата топография е практически невъзможно. Това е подчертано и от автора. В съответната глава са описани отделните части на *Двореца*, като за информация С. Иванов често се обръща към писмените извори.

Следващата глава е озаглавена *Акропол*. Константиновият град, „новият Рим“, е построен върху седем хълма по подобие на „стария Рим“. Акрополът заема тази част, обхваната от стените на античната мегарска колония Бизантион. През византийския период той продължава да играе важна роля в живота на Града, което е показано категорично и от автора. Основният акцент в тази глава е върху църквата *Света Ирина*, която е единственият запазен паметник на Акропола. Тя е интересна и по друга причина – наличието на градеж и мозайки от периода на иконоборството (726 – 843 г.), което е рядко явление не само за Константинопол, но и за Византия изобщо.

След Акропола С. Иванов се насочва към *Археологическия музей* на Истанбул. В него той се спира на късноримските и византийските паметници, които са многобройни. Читателят остава с впечатлението, че музеят, за разлика от византийските забележителности *in situ*, е добре структуриран и поддържан. Не бива да се забравя обаче, че византийските старини в него са само една част от цялата експозиция, обхващаща времето от праисторията до османския период.

Следващата глава носи заглавието *Югоизтокът*. Тя разглежда обширния район от *Хиподрома* на изток до *Мирелеон* на запад. По отношение на *Хиподрома* авторът допуска някои неточности. Сред тях е началната история на този важен за живота на Константинопол паметник. С. Иванов се съгласява с легендата за създаването му от Септимий Север (193 – 211) в началото на III в., докато той най-вероятно е бил едва започнат от него и е останал недовършен до времето на Константин Велики (306 – 337), който чрез мащабната си строителна програма целял да превърне новата столица на Изтока в достоен наследник на „стария Рим“⁽¹⁾. Грешка е допусната и по отношение на края на борбите с животни, който според С. Иванов настъпва още през V в. Всъщност те са засвидетелствани и в първата половина на VI в. по данни от консулските диптиси⁽²⁾.

Този район е един от малкото с относително голям брой на напълно запазени структури от византийско време. Сред тях са някои паметници на *Хиподрома*, *Теодосиевата цистерна*, *колоната на Константин*, храмът *Св. св. Сергей и Вакх*, кръстокуполната църква в двореца *Мирелеон* и др.

Следващата глава – *Североизток*, разглежда частта от града на север от *Меса*, стигаща до *Богородица Халкопратийска* на изток и *колоната на Маркиан* на запад. В този район попадат някогашните квартали на генуезци, пизанци и венецианци, разположени край Златния рог, до днешния мост към Галата. Говорейки за италианските фактории, авторът изказва наглед спорното твърдение, че превземането на Константинопол от кръстоносците през 1204 г. е било тежък удар за Генуа. Това е вярно само дотолкова, доколкото засилването на Венеция неизбежно е било в ущърб за нейния основен конкурент в средиземноморската търговия, но едва след възстановяването на

Константинопол като имперска столица през 1261 г. Генуа стъпва стабилно на местна почва и започва да играе важна роля в района на Черно море.

Тук са разположени интересни паметници на византийската архитектура, които са запазени под някаква форма и до днес. Такива са например *Килисе джамия*, *Календерхане джамия* (по-ранната *Св. Богородица Кириотиса*) и *Кулата на Ирина*. Тук се е намирал и „пъпът“ на Града – т. нар. *Мезомфал*.

Продължавайки вече започнатото „завъртане“ обратно на часовниковата стрелка, авторът се насочва към северозападната част на Града. Тук, върху четвъртия хълм, се е намирала втората по значение църква в Константинопол – *Св. Апостоли*. За съжаление, от нея практически нищо не е останало, след като е съборена от османските турци още във втората половина на XV в., а върху нея е изградена *Фатих джамия* с гробницата на Мехмед II Завоевателя.

В този район се намират други важни паметници на византийското изкуство и архитектура. Сред тях са *манастирът на Константин Липс*, *манастирът Пантократор* и днешните *Ески Имарет джамия* и *Гюл джамия*, които са разгледани в изложението на съответната глава. Авторът не пропуска и патриаршеския квартал *Фенер*, разположен на брега на *Златния рог*, в който също са останали някои следи от по-ранни византийски постройки.

В тази част С. Иванов допуска една грешка, твърдейки, че императрица Теодора – по-малката дъщеря на Константин VIII (1025 – 1028), е излязла от манастира, разположен в *Петрион*, едва през 1055 г., малко преди да заеме императорския престол. Всъщност тя напуска светата обител и през 1042 г. след бунта срещу император Михаил V Калафат (1041 – 1042), който опитал да заточи нейната по-голяма сестра и осиновителка на императора – Зоя. В резултат на недоволството на столичното население двете сестри управляват империята заедно поне до момента, в който Зоя се омъжва за Константин IX Мономах (1042 – 1055).

Следващата, девета глава е озаглавена *Югозапад*. В тази част на града се е намирал прочутият манастир *Св. Йоан Предтеча* в квартала *Студион*. Тук в края на VIII и началото на IX в. игумен е бил един от големите идеолози на иконопочитанието – Теодор Студит. Сега по-добре запазена е самата базилика, която е късноантично здание.

Друг интересен паметник от югозападната част на Константинопол е манастирът *Св. Богородица Перивлепта*, построен от Роман III Аргир (1028 – 1034), който не е запазен, а върху руините му днес се издига арменски манастир. Единствената достъпна част от византийския манастир днес е неговото аязмо.

Десета глава е посветена на двореца в квартала *Влахерна* с прилежащите му постройки. Към края на XI в. тук се премества дворцовият живот от стария *Голям (Свещен) дворец*. Във *Влахерна* са се намирали някои от най-

интересните здания в Константинопол от края на средно- и късноримския период.

Авторът прави обемно и доста подробно описание на един уникален по своята степен на запазване паметник на византийската дворцова архитектура – *Текфур сарай* (*Двореца на Константин Порфирогенет*). Своето място са намерили и укрепителните съоръжения на *Влахернския дворец*, многобройните запазени цистерни и др. Сред по-значимите храмове са *Св. Богородица Влахернитиса*, *Атък-Мустафа* (вероятно *Св. безсребреници Козма и Дамян*) и *Св. Богородица Памакаристос*.

Тази глава съдържа и някои спорни моменти. Така например С. Иванов изтъква, че ромеите са започнали да предпочитат арбалета пред лъка, след като са се запознали с него по време на Първия кръстоносен поход. Според Т. Колиас, който изследва византийското защитно и нападателно въоръжение, арбалетът най-вероятно е бил познат под някаква форма във Византия и преди края на XI в. Също така от неговото изложение следва обаче, че той така и не се превърнал в универсално стрелково оръжие за ромеите, които дори и през XIII в. гледали на него като на чуждо, варварско изобретение³⁾.

За спорно намирам и твърдението, че *Текфур сарай*, както и византийската архитектура изобщо, са били силно повлияни в късния си период от италианската архитектура. Влияния помежду безспорно има, но те не са били само в посока от Запад на Изток.

Предмет на следващата глава е разположената в района на *Влахерна* църква *Христос в Хора* (дн. *Кахрие джамия*) – блестящ паметник на късноримския изкуство. Храмът е по-стар, но именно в началото на XIV в. получава прекрасната си мозаечна украса. Архитектурата на църквата *Хора* не е пренебрегната, но все пак основният акцент е поставен върху вътрешната ѝ украса, което е съвсем закономерно.

На *стените на Теодосий* е посветена следващата глава. Те се простират от Мраморно море при т.нар. *Мраморна кула* до *Текфур сарай* и *Влахерна*. Авторът описва сравнително подробно фортификационните паметници по нейното протежение, като се спира и на някои запазени строителни надписи по нея. Вниманието е обърнато и на няколко византийски монумента в подножието на стените. Единствено заслужава да се отбележи по-специално една допусната от автора неточност: той говори за триумф на Йоан I Цимисхи (969 – 976) над Рус' и княз Светослав. Става дума за триумфалното завръщане на императора, след като разбил последния и превзел столицата на България Велики Преслав, слагайки по този начин край на българската държава. Триумфът е над българите и неслучайно той е „украсен“ с пленения български цар Борис II (969 – 971), неговия брат Роман и една прословута икона на Богородица с Младенеца, която добре се вижда на използваната в книгата миниатюра от мадридския препис на хрониката на Йоан Скилица.

В тринадесета глава, озаглавена *Босфора, Галата и Принцовите острови*, авторът за първи път в книгата дава предпочитание на писмените извори пред останките от византийско време, които тук и без това са твърде оскъдни. Тази част е особено полезна с това, че включва близкия хинтерланд на Константинопол, който често бива изключен в подобни изследвания. Заслуга на автора е документирането на местностите и паметниците, от които в повечето случаи не е останала материална следа. Сред тях са и тези на Принцовите острови, достигането до по-малките от които не е лесна задача.

Обиколката на по-далечния хинтерланд на Константинопол започва в посока запад. Тя достига до Виза на северозапад и Родосто (дн. Текирдаг) на запад. Останките от византийското средновековие отново са твърде оскъдни. По-особен интерес представляват *градският акведукт* и *Дългата стена на Анастасий*. С. Иванов отбелязва отделни участъци от тях, без да претендира за изчерпателност, тъй като районът е труднодостъпен, а останките са разпръснати върху твърде широк периметър. Важен паметник на църковното строителство е *Св. София* във Виза, която също е намерила място в изложението.

Тази обиколка на днешната турска част на Източна Тракия приключва при западните предградия на Константинопол – *Евдомон* и *Стронгилон*. Говорейки за последната крепост, С. Иванов допуска грешка – тук на 14 септември 775 г. умрял не император Лъв III (717 – 741), а неговият син и наследник – Константин V (741 – 775).

В следващата глава, еднозначно именувана *Изтокът*, авторът на *В търсене на Константинопол* разглежда близката и по-далечна околност на византийската столица в Мала Азия. Обиколката му започва от Халкидон, разположен от другата страна на Босфора спрямо Константинопол, обикаля залива на Никомидия и приключва при днешното село Арнавуткьой. В този район на Витиния не изобилства от византийски паметници, които да са се запазили до днес. Може би най-голямо внимание все пак заслужава Никомидия – най-големият градски център в района и дори временна столица на Римската империя в края на III – началото на IV в. За жалост обаче, от нея са останали единствено части от крепостните II съоръжения, които авторът накратко описва.

Последната глава – *Югът*, е свързана с крайбрежния район на юг от Мраморно море. Най-значимият град, попадащ там, е Никея, която за около половин столетие през XIII в. е столица на една от византийските империи „в изгнание“. От нея са останали големи част от укрепленията, строени по времето на Римската и Източната римска (Византийска) империя. Разглеждайки строителните надписи на стените на Никея, С. Иванов достига до заключението, че Михаил III (842 – 867) явно не се е интересувал само от

надбягвания с коне. Без да оспорвам основното твърдение, надбягванията с коне не са характерни за живота във Византия, особено през средновизантийския период. В случая става дума за надбягванията с колесници, в които императорът дори лично участвал. На една миниатюра от Мадридския Скилица той е представен като колесничар, състезаващ се на хиподрома в квартала *Св. Мамант* (на север от Галата, в дн. Бешикташ).

Не са пропуснати и църквите в Никея. Своео достойно място са заели по-важните от тях – *Св. София*, *Успение Богородично* и др.

Заклучителната част на книгата е кратка, но съдържателна. Обърнато е внимание на мястото, което Константинопол заема в „руската душа“ и в официалната руска политиката. Разгледана е накратко и историята на Града след падането му под властта на османците, като по този начин продължава повествованието от предишните глави и е поставен своеобразен мост към настоящето.

А то е твърде несигурно – цялата книга е „прорязана“ от този мотив. Както С. Иванов многократно и в различни случаи съобщава, турските власти все по-малко се грижат за византийските старини. Факт е постоянното изчезване на доскоро съществували монументи на късноантичната и средновековната архитектура. Враждебно е и отношението към християните и християнските паметници в един преобладаващо ислямски град, в една Турция, която изглежда, че все по-трудно спазва заветите на Ататюрк и все по-често се обръща към ислямските традиции.

В търсене на Константинопол е преди всичко пътеводител и изпълнява тази си роля твърде добре. Обектите са маркирани на съвременни карти на Истанбул и околността му. Авторът си служи с настоящите имена на градове, улици, а понякога дори на хотели, магазини и пр. Това прави книгата подходяща за широк кръг читатели – не само професионалисти в научната сфера, но и любители на историята и културата на Византия. Целта е с книгата в ръка всеки желаещ да може да разгледа или изследва материалното минало на Константинопол. Тази си цел книгата изпълнява отлично.

Недостатък на картите обаче е липсата на ориентир за посоките върху повечето от тях. С. Иванов обичайно си служи с тях в изложението си, но изглежда, не е сметнал за необходимо да ги постави върху картите на съвременния Истанбул. Също така липсват и мащаби, макар и това в повечето случаи сякаш не е толкова необходимо.

В своето изложение авторът често се обръща за помощ към византийските, западноевропейските и руските автори, за да може по-добре да онагледни отделни моменти от историята на разглежданите монументи. Тази особеност прави книгата лесно четима. Прави впечатление обаче явната рускоцентричност при избора на цитатите. Преобладаващо те са от средновековни руски поклонници, посещавали Константинопол и описали преживяванията си

там. Те са силно субективни, разказите им са изпълнени с легенди и откровени небивалици, а също така са и доста късни – най-ранният, на Антоний Новгородец, датира от ок. 1200 г.⁴⁾

От научна гледна точка слабост е непосочването от автора на някои от цитатите. Често той въз основа на писмените извори прави категорични заключения за исторически персонажи и периоди от историята на Византия, които понякога са твърде пресилени. Това още веднъж показва, че книгата далеч не е строго академична, а има по-обширен кръг от потенциални читатели.

В търсене на Константинопол е изпълнена с любопитни и дори „пикантни“ цитати от жития, градски легенди, стихотворни и прозаически творби от епохата на византийското Средновековие, които по чудесен начин допълват историята на описваните паметници. Чрез тях те оживяват в естествената си среда, в която са съществували векове наред, но която среда са загубили поради превратностите на историята.

Странно впечатление прави пейоративното „евроремонт“ (кавичките са на автора на книгата – бел. С.А.), което се повтаря в почти всички случаи, в който се споменават неуспешни реставрационни дейности от страна на турските власти, засягащи византийски паметници. Вероятно става дума за стремежа чрез тях Турция да се доближи до Европа, показвайки (както изглежда – неуспешно) богатото си и добре поддържано културно наследство. Ако обаче в употребеното съществително прозира някакво геополитическо противоречие от началото на XXI в., то категорично няма място в книгата.

Българското издание следва руското доста отблизо, като различията са минимални. Дори картите са в оригинал, като само легендите към тях са преведени на български език. За жалост, грешките и неточностите в оригинала са оставени без внимание и са пренесени в българското издание. Би следвало те да бъдат отбелязани, но в българския текст няма нито една бележка под линия, която да се отнася до подобна корекция.

Ако се сравнява с преобладаващите български преводни издания на чужда научна литература, това на книгата на С. Иванов може да се определи като доста добро. Преводът е точен, четивен, но не липсват и някои грешки. Те са предимно при предаване на византийските гръцки съществителни имена (лични имена, титли и служби, имена на сгради и топоними). На места личи дори оригиналната форма от руското издание. Често срещано е предаването на гръцката „тета“ с „ф“, както е в руския език, а не с „т“, както е възприето в българския (напр. „Св. Агафоник“, „спафарий“ и пр.).

Редом с това се забелязват и някои русизми, използвани в българския вариант на книгата, които изглеждат не на място в контекста на късноантичната и средновековна столица на Византийската империя. Такава дума е например „проспект“, употребена за главната улица на Града *Меса*. Изразът

„катедрален събор“ също няма стабилна „почва“ в българския.

Макар и на немного места се срещат и езикови грешки – пунктуационни, правописни, граматически. Печатните грешки в основния текст са малко, което говори добре за качеството на българското издание и за съжаление е рядкост в наше време.

Не така стоят нещата обаче, ако погледнем списъците с основната литература, придружаващи всяка глава. Те са изпъстрени с груби и нелепи печатни грешки, които са лесно забележими. Изглежда така, сякаш българските издатели не са предвиждали книгата да се чете от специалисти, за които тези списъци имат значение.

Безспорно *В търсене на Константинопол* представлява ценно обобщаващо изследване върху настоящото състояние на византийските останки в Константинопол и неговия хинтерланд. В него са отбелязани дори и най-незначителните руини, които могат да имат късноантичен или средновековен произход. Те са комбинирани с информацията от писмените извори доста успешно, въпреки явното предпочитание на руските поклоннически описания.

Най-голямото достойнство на разгледаната книга е това, че тя твърде успешно съчетава популярното с науката (една действително трудна задача!), бидейки едновременно пътеводител и научен труд върху топографията на района на византийската столица Константинопол. Апетът за опазване на и без това малкото, останало от Византия в днешен Истанбул, е важна част от нейната обществена роля, макар и да изглежда малко вероятно той да бъде чул от отговорните за това турски власти.

Предлагането на тази книга на българския читател далеч не е лишено от смисъл, въпреки явния П рускоцентризм. Технически тя почти отговаря на качеството на оригиналното издание. Това не важи в същата степен за превода, но неточностите в него се надявам да бъдат коригирани в едно бъдещо второ българско издание, в съставянето на което да участват активно специалисти по византийска история и култура, познаващи добре топографията и паметниците на византийската столица Константинопол.

БЕЛЕЖКИ

1. Janin, R. (1964). *Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique*. Paris: Institut Français d'Études Byzantines, 183 – 184; Guiland, R. 1970). *Etudes sur l'Hippodrome de Byzance. L'Hippodrome de Severe et l'Hippodrome de Constantine le Grand. Byzantinoslavica*, 31, 182; Basset, S.G. (1991). *The Antiquities in the Hippodrome of Constantinople. Dumbarton Oaks Papers*, 45, 87 – 88.
2. Schrodt, B. (1981). *Sports of the Byzantine Empire. Journal of Sport History*, 8 – 3, 50 – 51.

3. Колиас, Т. (2012). *Византийски оръжия – принос към византийското оръжейно изкуство (от неговото начало/края на IV в. – до латинското нашествие, 1204 г.)*. Велико Търново: Абагар, 273 – 288.
4. Марков, Н. А. (2012). *Когато всички пътища водеха към Константинопол*. Велико Търново: Фабер, 191 – 216.

ЛИТЕРАТУРА

- Иванов, С. А. (2011). *В поисках Константинополя: путеводитель по византийскому Стамбулу и окрестностям*. Москва: Вокруг света.
- Иванов, С. А. (2014). *В търсене на Константинопол: пътеводител по византийски Истанбул и околностите*. София: Изток-Запад.

SERGEY IVANOV. IN SEARCH FOR CONSTANTINOPLE: A GUIDE BOOK FOR BYZANTINE ISTANBUL AND ITS ENVIRONS

✉ **Mr. Symeon Antonov**
Faculty of History
University of Veliko Turnovo
2, Teodosii Turnovski Str.
5000 Veliko Turnovo, Bulgaria
E-mail: s.antonov1990@abv.bg